

TEHCİR ÖNCESİ OSMANLI ERMENİ NÜFUSU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

(AN EVALUATION OF OTTOMAN ARMENIAN
POPULATION BEFORE THE RELOCATION)

Halit GÜLŞEN
AVİM Uzmanı
hgulsen@avim.org.tr

Özet: *Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni nüfusu her daim tartışma konusu olmuştur. Günümüzde de devam eden bu tartışmalar, özellikle tehcir öncesi ve sonrası Ermeni nüfusunun ne olduğu noktasında yoğunlaşmaktadır. Bu göz önünde bulundurulduğunda, ilk aşamada tehcir öncesindeki Osmanlı Ermenileri nüfusu ve bu döneme ait Osmanlı'daki nüfus çalışmalarının mahiyetinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu gereklilik nedeniyle çalışmamızda, Osmanlı nüfus araştırmalarının geçmişi ve tehcir öncesinde İmparatorlukta var olan Ermeni nüfusunun ne olduğu incelenmiştir*

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı, Ermeniler, Nüfus, Patrikhane, İstatistik*

Abstract: *The Armenian population of the Ottoman Empire has always been a debatable issue. These discussions which also continue today, especially focus on what the Armenian population has been before and after the relocation. Taking this into consideration, the first step would be to determine the Armenian population before the relocation and the outcome of the population researches carried out during the Ottoman period. As a result, the following article deals with the history of Ottoman population researches and what the Armenian population has been in the Empire before the relocation.*

Key Words: *Ottoman, Armenians, Population, Patriarchate, Statistic*

Osmanlı İmparatorluğu'nda var olan Ermeni nüfusu, özellikle tehcirden önceki ve sonraki nüfus olmak üzere kategorize edilerek, günümüzde hala tartışılan, tartışılmak istenilen konular arasında yer almaktadır. Bunun en önemli nedeni, Ermenilerin “tehcir sırasında 1.5 milyon Ermeni öldürüldü” iddiasından ileri gelmektedir. Ermenilerin ve çok sayıda yabancı yazar, akademisyen, tarihçi ya da sıradan kişilerin zihninde bu rakamın doğruluğu, nereden kaynaklandığı, hangi belgeler ışığında böyle bir rakama ulaşıldığı sorgulanma gereği duyulmadan kabul edilmiş ve artık tartışılmayan bir tarihi gerçek olarak zihinlerinde yer etmiştir.

Elbette Ermenilerin, bu iddianın üstünde ısrarla durmalarının ve geri adım atmamalarının nedenleri bulunmaktadır. Bunların başında gelen en önemli sebep, konunun psikolojik yönüne yaptığı etkidir. Çünkü rakamların büyüklüğü ya da küçüklüğünün, insan zihninde bıraktığı etki farklıdır. Örneğin bir kazada, depremde ya da başka bir olayda yaşanan herhangi bir can kaybının büyüklüğü, o olaya gösterilecek tepki ve olayın insanlar üzerinde yaratacağı etki ile doğru orantılıdır. Ermeniler de bu doğru orantıdan yararlanarak, soykırım iddialarında 1.5 milyon rakamını dillerinden düşürmeyerek, insanların zihinlerinde keskin bir etki bırakmayı amaçlamaktadırlar.

Herhangi bir grubun, iki ya da daha fazla insanın bir araya gelerek oluşturulabileceği gerçeği göz önünde bulundurulursa, soykırım türü bir suçlamada önemli olan öldürülen kişi sayısı değil, öldürülme nedenidir.

Ayrıca Ermeni halkının toplumsal belleğinin oluşturulmasında ve dünya kamuoyunun konuya ilgisinin daha fazla çekilebilmesi noktasında, bu iddia bir araç olarak kullanılmaktadır. Büyük bir bilgi dezenformasyonu yaratılarak ortaya atılan bu rakam, özellikle Batı dünyasında kamuoyu nezdinde etkili olmuştur. Ermeniler, yarattıkları bu etkinin kalıcı olmasını sağlamak amacıyla her fırsatta bu iddiayı gündeme getirmişlerdir. Fakat gelinen noktada bu rakamın gerçek dışı olduğu

açıkça ortaya çıkartılmasına rağmen, geri adım atmamaktadırlar. Çünkü bu konuda geri adım attıkları an, diğer tüm iddialarının gerçekliği, insanların zihinlerinde sorgulanmaya başlayacaktır.

Bunların yanı sıra, soykırım suçlamasının en önemli parçalarından olan bu iddia, Ermeni halkının bir amaç etrafında toplanmasını sağlayan önemli bir etkidir. Ermeni tarihçilerin tarih yazımında yaptığı tahrifat bilinmektedir,¹ konumuz olmadığı için bu noktaya derinlemesine girmeyeceğiz. Ancak belirtmek gerekir ki, 1.5 milyon rakamı, bu tahrifatın en önemlilerinden biridir.

Bu noktada tehcir öncesinde Osmanlı'daki gerçek Ermeni nüfus rakamlarına geçmeden önce bir noktayı dile getirmekte yarar vardır. Soykırım suçunda, önemli olan soykırıma uğrayan toplumun ya da kitlenin rakamsal büyüklüğü değildir. Çünkü 1948 tarihli "BM Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme"²nin 2. maddesinde soykırım suçunun ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir gruba yönelik yapılması gerektiğinden söz eder. Burada altı çizilmesi gereken sözcük "grup"dur. Herhangi bir grubun, iki ya da daha fazla insanın bir araya gelerek oluşturulabileceği gerçeği göz önünde bulundurulursa, soykırım türü

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Birsan KARACA, *Ermeni Araştırmaları*, "Ermeni Tarihçiler Tarafından Yazılan Kitaplarda Yapılan Tahrifatlar", Ankara, 2006, Sayı 22, s. 42-55.

2 Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme; <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/33-36.pdf>

bir suçlamada önemli olan öldürülen kişi sayısı değil, öldürülme nedenidir. Bu bakımdan soykırım suçunda 100 kişinin öldürülmesi ile 1 milyon kişinin öldürülmesi arasında teoride hiçbir fark bulunmamaktadır.

Bu bilgilerin ardından, tehcir öncesinde Osmanlı'daki Ermeni nüfusunun farklı tarihlerdeki rakamsal büyüklüğünün belirlenebilmesi açısından, ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus araştırmalarının genel durumuna ana hatlarıyla değinmek yararlı olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Araştırmalarına Genel Bir Bakış

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde etnik bakımdan, yirmiyi aşan gayrimüslim unsur bulunmaktaydı. İmparatorluk, fethettiği yerlerde asayiş sağladıktan sonra en başta bölgenin nüfus ve arazi incelemesini yapmaya önem vermişti. Çünkü vergi kaynakları ve askeri sistemin finansmanının organizasyonu sayım ve yazımı zorunlu kılmıştır. Bu nedenle, "tahrir" adı verilen sayımlar yapılmış, demografik kayıtlar tutulmuştur.³ Ancak "tahrir" adı verilen bu sayımlarda esas alınan birim, şahıslar değil vergiye tabi tutulacak haneler olduğundan, eksiksiz bir nüfus sayısına erişmek mümkün olmamıştır. Buna rağmen, esas olarak 15. ve 16. yüzyılları kapsayan ama 17. yüzyılda da bazı örneklerini gördüğümüz bu defterler, Osmanlı devletinde tımar sisteminin uygulandığı topraklardaki vergilendirilebilir ekonomik etkinliklerin ve insan kaynaklarının yerinde tespit ve kaydını içermesi açısından bizlere istatistiksel analize uygun en zengin sayısal verileri sunması açısından önemlidir.⁴

Tahrir Defterlerinde yapılan kayıtlarda hane sayısı esas alınmış, belli bir yaşa gelmiş, eli silah tutan ve vergi mükellefi olan şahıslar bu kayıtlara dâhil edilmiştir. Ayrıca evlenmemiş vergi mükellefi olanlar da kayıta geçirilmiştir. Bu noktada bir hanenin kaç kişiden oluştuğu sorusu akla gelmektedir. Maalesef bu sorunun net bir yanıtı olmamakla birlikte, araştırmacılar tarafından hane nüfusu ortalama beş kişi olarak kabul edilmiştir.⁵ Ancak coğrafi bölge, iklim, sosyal durum, göçler, savaşlar gibi nedenler göz önünde bulundurulduğunda, her yerde sabit bir rakamın kabul edilerek doğru bir nüfus sayısına ulaşabilmek güçtür.⁶

Söz konusu bu defterler, yalnızca Osmanlı 'klasik' döneminin bir ürünüdür ve esas itibarıyla 16. yüzyıl sonlarında ortadan kalkmışlardır. Osmanlı'da ilk genel nüfus sayımının 19. yüzyılda yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda, arada kalan

3 Orhan SAKIN, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, Ekim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 133.

4 Halil İNALCIK, Sevket PAMUK (ed.), *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2001, s. 35.

5 Kemal KARPAT, *Osmanlı Nüfusu, (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 44.

6 Orhan SAKIN, a.g.e., s. 135.

dönemde kayıtların nasıl tutulduğu hakkında bir soru akla gelmektedir. Bu noktada ise kökleri klasik döneme kadar giden ve uygulaması 19. yüzyıl içlerine uzanan iki önemli vergi türüyle doğrudan ilişkili olan avarız ve cizye defterleri ortaya çıkmaktadır.

Sayım işleminin sistematığı ve amacı açısından bakıldığında, bu defterlerin her ikisi de klasik dönemin tahrir geleneğinin bir uzantısı olup, Osmanlı maliye bürokrasisinin değişik kalemlerince üretilmiştir. Yani tahrir, avarız ve cizye defterleri merkez hazinesinin gelir kaynaklarının tümünün tespitini hedefleyen, aynı bürokrasinin ve aynı sayım geleneğinin farklı dönemlerdeki farklı ürünleri olarak karşımıza çıkarlar.⁷

Osmanlı'da nüfus açısından bu tür kayıtlar tutulmuş olmasına rağmen, 19. yüzyıla gelinceye kadar genel bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Ancak yukarıda bahsettiğimiz kaynaklar ışığında yerli ve yabancı uzmanlar tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun genel nüfusuna yönelik bazı tahminlerde bulunulmuştur. Türk İktisat tarihi biliminin kurucusu olarak kabul edilen Ömer Lütfü BARKAN, 1520-1530 tarihlerindeki Osmanlı genel nüfus dağılımını şu şekilde kategorize etmektedir:

TABLO I⁸ : II. Süleyman Tahrirlerine göre 1520-1530 tarihleri arasında Osmanlı Nüfusunun Dağılımı⁹

Vilayetler	Hane Adedi			Hane Yekünü	Nüfus Yekünü
	Müslüman	Hristiyan	Yahudi		
Anadolu	540.963	4.471	-----	45.434	2.272.170
Karaman	143.963	2.448	-----	145.702	728.510
Zülkadriye	66.776	2.687	-----	69.463	347.315
Diyarbakir	72.675	11.979	-----	84.654	423.270
Rum	118.683	55.237	-----	173.920	869.600
Arap	131.399	414	-----	131.843	659.215
TOPLAM	1.073.750	77.266	-----	1.151.016	5.755.080
Rumeli	211.783	824.643	4.061	1.040.000	5.202.285
İstanbul	?	?	?		400.000
TOPLAM					11.357.363

7 Halil INALCIK, Şevket PAMUK, a.g.e.

8 Kemal KARPAT, a.g.e.,s. 48.

9 Ö.L. BARKAN, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", Türkiyat Mecmuası, C. 10, Ankara, 1953, s. 11'den aktaran; Numan ELİBOL, Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Isparta, 2007, C.12, S.2, s.144.

Barkan'ın 16. yy. sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altına giren bütün toprakları göz önüne alarak ve aynı yüzyıl başlarından itibaren imparatorluk genelinde %60 dolayında bir artış gerçekleştiğini varsayarak yaptığı nüfus tahmini 30-35 milyon dolayındadır. Baran gibi, dönemin Osmanlı nüfusuna yönelik araştırmalar yapan Fernand Braudel de Baran'ın görüşleriyle paralel sonuçlara ulaşmıştır.¹⁰ Buna göre, II. Süleyman dönemi başlarında 12-13 milyon olarak tahmin edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu, 1580'lerde 18 milyona, 1600'lü yıllarda ise 30-35 milyona ulaşmıştır.¹¹

16. yüzyıl Osmanlı nüfusu ile ilgili bu tür bir veri elimizde bulunmaktayken, 17. ve 18. yüzyıllardaki Osmanlı nüfusu durumu biraz daha belirsizdir. Bunun en önemli nedeni olarak tahrir defterlerinin, avarız ve cizre defterlerine göre daha sağlam bilgileri barındırması gösterilmektedir. Rakamlar sağlıklı olmamasına rağmen, yabancı gözlemcilerin izlenimleri ışığında bu yüzyıllarda nüfusta sert bir düşüş olduğu gözlemlenmektedir. Bu düşüşün nedenleri olarak bulaşıcı hastalıklar, çok evlilik ve zührevi hastalıklar nedeniyle doğum oranının düşmesi türünde nedenler gösterilmektedir. Bazı Batılı gözlemciler tarafından, 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarındaki Osmanlı nüfusu üzerine şu rakamsal tahminler yapılmıştır:

TABLO II¹² : Yabancı gözlemcilere göre, 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında Osmanlı Nüfusu (Milyon)

Tarih	Kaynak	Avrupa Toplamı	Asya Toplamı	Afrika Toplamı	İstanbul	Toplam
1785	Tabelle	9	19	4	-----	32
1788	Meyer	8	36	5	1	50
1804	Mentelle	18	9	2,5	-----	29,5
1807	Lichtenster	11,3	12,3	3,2	-----	26,8
1807	Galletti	11	11,1	3,2	-----	25,3
1822	Salname	9,5	11,1	3,5	-----	24,1

19. yüzyıla gelindiğinde ise, kalıcı bir nüfus kayıt sistemi dönemin idaresi açısından büyük önem kazanmıştır. Bu önemin başında da merkezi yapının duyduğu ihtiyaçlar gelmektedir. Merkezileşme, Osmanlı Hükümeti'ni yeni idari sorumluluklar üstlenmek zorunda bırakmış ve bunların başarılı işleyişi için imparatorluğun beşeri ve mali kaynaklarına ilişkin bilgi edinilmesini zorunlu kılmıştır. Ayrıca imparatorluğun devamlı kan kaybetmesi, toplanacak vergi ve

10 Fernand BRAUDEL, *The Mediterranean and The Mediterranean World in the Age of Philip II*, Univercist of California Press, London, 1995, s. 135'den aktaran; Numan ELİBOL, a.g.e.

11 Numan ELİBOL, a.g.e.

12 Charles ISSAWI, "Population and Resources in the Ottoman Empire and Iran", *Studies in the Eighteenth Century Islamic History*, (Ed. T. NAFF, R. OWEN), Feffer and Simons Inc. Co., London, 1977, s.155'den aktaran; Numan ELİBOL, a.g.e.

asker sayısının net olarak belirlenebilmesini, önceki dönemlere nazaran, daha elzem kılmıştır. Bu noktada ortaya çıkan ilk konu, orduya asker alınmasında erkek nüfusun yaşı ve sayısı hakkında doğru bilgi edinilmesi olmuştur.

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda askerlik görevi Müslümanlar tarafından yapılmaktaydı. Her ne kadar II. Mahmut tarafından 1838 yılında yeni bir sistem devreye sokulmuş ve 1855 yılından sonra askerlik görevinin bütün toplumlar için uygulanmaya başlanması kararı alınmışsa da, gerçekte bu karar Hıristiyanlara hiçbir zaman uygulanmamıştır. Bu noktada ordu, büyük hassasiyet göstermiştir.

Merkezileşme, Osmanlı Hükümeti'ni yeni idari sorumluluklar üstlenmek zorunda bırakmış ve bunların başarılı işleyişi için imparatorluğun beşeri ve mali kaynaklarına ilişkin bilgi edinilmesini zorunlu kılmıştır.

Nitekim Osmanlı askeri kurumu, nüfus kayıtlarıyla yakından ilgilenmiş, nüfus sayımı yapılması ve nüfusun düzenli olarak kaydedildiği bir sistemin uygulanması için sultana ve hükümete baskı yapan ilk kurum olmuştur.¹³

Ayrıca nüfus incelemelerinin bir diğer önemli nedeni, Hıristiyan tebaadan alınacak verginin tam olarak (cizye) tespit edilebilmesiydi.¹⁴ Toplanacak verginin tam olarak hesaplanabilmesi sağlam bir nüfus sayımının yapılmasını gerektirmiştir. Bu durum

Osmanlı'nın mali politikasının belirlenmesi açısından da büyük önem taşımıştır.¹⁵

Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti'nde ilk genel nüfus sayımı ve arazi incelemesi ancak II. Mahmut zamanında 1831 senesinde yapılmıştır. Sadece erkeklerin dahil edildiği bu sayımda, Hıristiyan nüfus cemaatlere ayrılmadan verilmiştir. 1831 sayımına göre Osmanlı Anadolu ve Rumeli'sinde yaklaşık olarak 4 milyon civarında erkek nüfus mevcuttu. Bu erkek nüfusun 2.100.000'u Müslüman, 400.000'i Hıristiyan olmak üzere 2.500.000'u Anadolu da; 800.000'i Hıristiyan, 500.000'i Müslüman bir kısmı da Yahudi ve Kıpti olmak üzere 1.500.000'ini Rumeli'de yer almıştır.¹⁶

Bu nüfus sayımıyla ilk olarak, Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra yeni kurulan "Asakir-i Mensure-i Muhammediye" adı verilen orduya alınacak asker potansiyelinin tespiti¹⁷ ile vergilerin dağılımı ve tahsilinde görülen aksaklıkların

13 Kemal KARPAT, a.g.e., s. 44.

14 Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi sistemi için bkz. Ziya KAZICI, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Bilge Yayıncılık, Ankara, 2005.

15 Süleyman BEYOĞLU, "Osmanlı Devletinde Ermeni Nüfusu", *Bilim ve Akın Aydınlığında Eğitim*, Sayı 38, Ankara, 2003, s.55-59.

16 Süleyman BEYOĞLU, a.g.e.

17 Sayımda, orduya asker vermeyen bölgeler şu bölgeler sayım dışında tutulmuştur: Lahsa, Basra, Yemen, Mısır, Tunus, Cezayir, Trablusgarb, Habeş. Bu durum, 1831 sayımının en önemli sebebinin "Asakir-i Mensure-i Muhammediye" adı verilen orduya alınacak asker potansiyelinin belirlenmesi olduğuna işaret etmektedir.

düzeltilerek yeni bir vergi sistemi uygulamaya konmak istenmiştir. Ayrıca bu sayımla birlikte nüfus konusuyla ilgilenmek amacıyla “Ceride Nezareti” adıyla bir teşkilat ve yeni bir kayıt sistemi oluşturulmuştur.¹⁸ Ayrıca, mal değerlerindeki değişimden, toprakların el değiştirmesinden ve eski arazi senetlerinin kullanılmasından ve derbentlerin, artık geçerli olmamasına karşın yolların ve köprülerin bakımı karşılığında hala geçmişteki gibi vergiden muaf tutuluyor olmalarından kaynaklanan vergi eşitsizliklerinin giderilmesi amaçlanmıştır.

Fakat bu sayım sonuçlarında dikkat çeken bir nokta bulunmaktadır. Bu sayıma göre 1831 yılında Osmanlı İmparatorluğu’ndaki toplam erkek nüfus 3.7-4 milyon civarında idi.¹⁹ Bu durumda, kadınları da dahil ederek kaba bir hesap yapacak olursak mevcut erkek sayısını ikiyle çarptığımızda 7.5-8 milyon civarı bir rakam karşımıza çıkmaktadır. Ancak, 1831 yılındaki Osmanlı coğrafyası göz önünde bulundurulduğunda, nüfusun bir hayli düşük sayıldığı görülmektedir. Yapılan bu eksiklikte, genel nüfus sayımının ilk defa yapılıyor olmasının ve deneyimsizliğin önemli etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Takip eden yıllarda bazı bölge ve vilayetlerde nüfus sayımı yapılmış fakat bu sayımlar geneli kapsamamıştır. 1944 yılında yapılmaya başlayan yeni nüfus sayımı yaklaşık 20 yıl sürmüştür. Ancak yine de elde edilen rakamların netliğinden bahsetmek zordur. 1881/82-1893 ve 1910-1911 yılları aralıklarında olmak üzere iki sayım daha gerçekleştirilmiştir. Sonradan yapılan bu iki genel nüfus sayımının da niteliklerinin birbirinden farklı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca etnik gruplara yönelik ayrı sayım yapılmış olması da, imparatorluk içindeki etnik dağılımı göstermesi açısından önemlidir.

***Berlin Kongresi’nde
otonom bir Bulgaristan
kurulmasına karar
verilince, Ermeni
milliyetçileri de
Osmanlı’dan ayrılarak bir
devlete sahip olmanın
mümkün olduğunu
gördüler. Çünkü otonomi
siyasi özgürlüğe ve ayrılığa
giden yolun ilk adımıydı.***

1881/82-1893 Nüfus Sayımına Göre Osmanlı’da Ermeni Nüfusu

Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni nüfusuna ilişkin tartışmalar Berlin Kongresi’nde başlamıştır. Bunun nedeni ise özellikle Doğu Anadolu bölgesindeki vilayetlerde Ermeni nüfusunu Müslüman nüfusa oranla fazla göstererek özerk bir Ermenistan yaratma çabası olmuştur. 1877-78 Osmanlı Rus savaşında Bulgaristan’ı işgal eden Ruslar, bölgede kendilerine Balkanların öncüsü olacak bir Bulgaristan

18 Numan ELİBOL, a.g.e., s.139.

19 Kemal KARPAT, a.g.e., s. 45.

kurmak istemişlerdir. Ancak o dönemde Hristiyan nüfus Müslüman nüfustan fazla değildi. Bir Bulgar milli devleti kurmak için önce bir Bulgar ekseriyeti yaratmak gerekliydi. Bu amaçla Rus ordusu ve Bulgar çeteleri yaklaşık olarak 300 bin Müslüman Türkü öldürdü, bir milyona kadar insanı da yerinden etti. Böylece Balkanlardan Anadolu'ya en büyük Müslüman Türk akını başladı.²⁰ Berlin Kongresi'nde otonom bir Bulgaristan kurulmasına karar verilince, Ermeni milliyetçileri de Osmanlı'dan ayrılarak bir devlete sahip olmanın mümkün olduğunu gördüler. Çünkü otonomi siyasi özgürlüğe ve ayrılığa giden yolun ilk adımıydı. Nitekim 30 yıl sonra Bulgaristan tam bağımsızlığını ilan edecekti.

Bulgaristan'ı örnek alan Ermeniler, Berlin Kongresi'ne bir muhtıra göndererek, Anadolu'da 2.5 milyonu aşkın Ermeni olduğunu ve bu nedenle müstakil Ermenistan kurulmasını istemiştir. Patrik Nerces'in bu iddiası Berlin Kongresi'nde büyük bir tartışma yaratmıştır. Bu rakamlardaki abartı, her hangi bir araştırma yapmadan bile fark edilebilecek kadar açıktır. Nitekim bu durumdan rahatsız olan İngilizler, Ermeni Patriği'nden hesaplama yöntemini açıklamasını istemişlerdir. Çünkü Ermeni Patriği Berlin Kongresi'ne sunduğu rakamlarda Erzurum ve Van vilayetlerinde 1.150.000 Ermeni olduğunu iddia etmiştir. İngiliz Binbaşı Trotter'ın yaptığı araştırma sonucunda 15 Şubat 1882 tarihinde Binbaşı, İngiliz Büyükelçisi'ne bir muhtıra sunmuştur. Söz konusu muhtırada, Patrikhane rakamlarına ilişkin şu ifadeler yer almaktadır:

“Geçen sonbahar, Ermeni Milli Meclisi'nde yapılan bir toplantıda, Berlin Konferansı'na sunulan istatistik tablolarının maruf müellifi M. Sdipan Papazyan, milli meclise danışmadan sefaretlere istatistik tablolar verdiği, bunun neticesi olarak, Berlin rakamlarıyla Patrikhane'nin son rakamları arasında muazzam farkın dikkatleri çektiği ve her iki grup rakamına da itimat edilemeyeceği hususunda tenkitlere yol açtığı için patriğe ağır şekilde yüklenmiştir...Berlin listesinde, bariz bir gayriciddi manipülasyonla (Bitlis ve Hakkari) dahil olmak üzere Erzurum ve Van Ermeni nüfusu 1,150,000 kişiye yükseltmişti. Bilahare bütün ihtimaller çerçevesinde hakiki rakamın 450,000'i geçemeyeceğini ortaya koydum. 1880'de patriğin sefarete verdiği rakamlar ise 373.500 Ermeni ve 85,000 Nestoryen'di.”²¹

20 Kemal KARPAT'la Ermeni Konusu Üzerine Söyleşi, Milliyet Gazetesi, 1 Haziran 2009.

21 Kamuran GÜRÜN, Ermeni Dosyası, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2008, s. 41.

TABLO III²²: Patrikhane Rakamlarına Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni Nüfusu, 1882

Bölgeler	Nüfus
Van	400.000
Bitlis	250.000
Diyarbakır	150.000
Erzurum	280.000
Mamuretülaziz	270.000
Sivas	280.000
Adana	280.000
Halep,Antep Kuzeyi,Urfa,Kilis,Maraş	100.000
Tarbzon	120.000
Hüdavendigar (Bursa)	60.000
Aydın	50.000
Ankara,Kastamonu,Konya	120.000
Suriye,Beyrut, Musul,Bağdat,Basra	40.000
İzmir ve Çevresi	65.000
İstanbul ve Civarı	135.000
Edirne	50.000
Diğer Avrupa Türkiyesi	10.000
TOPLAM	2.660.000

Binbaşı Trotter’in ifadelerinde belki de en dikkat çekici nokta, 1880 yılında Patrik’in İngiliz sefaretine bu vilayetlerinde bulunan Ermeni nüfusa yönelik vermiş olduğu rakamlarla Berlin Kongresi’nde sunmuş olduğu rakamlar arasındaki büyük farktır. 1880 senesinde söz konusu vilayetlerdeki toplam Ermeni nüfusunu 373.500 olarak gösteren Patrik, iki yıl gibi kısa bir süre sonra bu rakamı 1,150,000’e çıkartarak, yaklaşık %300’lük bir nüfus artışı tespit etmiştir.

Elbette böyle bir artışın gerçekleşmesi söz konusu olamaz.

1882 Ermeni Patrikhanesi rakamlarına ilişkin birkaç noktanın daha üzerinde durmak gerekir. Çünkü öne sürülmüş olan bu istatistik, belli çevreler tarafından günümüzde hala tarihi bir gerçek olarak kabul edilmekte ve “1.5 milyon Ermeni öldürüldü” iddiasına kaynak teşkil etmektedir. Bu noktada bir parantez açarak Ermenilerin nasıl bir hesaplama sonucunda bu rakamı ortaya attıkları konusuna değinmek yararlı olacaktır. Ermeniler iki şekilde bu rakama ulaşmaktadırlar.

Birincisi şudur: Her ne kadar yanlışlığı yerli ve yabancı uzmanlar, hatta dönemin İngiliz yetkilileri tarafından dahi belirtilmiş olsa da, Ermeniler 1882 Patrikhane rakamlarında yer alan ve Osmanlı’da 2.660.000 Ermenin olduğunu öne süren

22 Kamuran GÜRÜN, a.g.e., s.126.

rakamları doğru olarak kabul etmektedirler. Zaten bu rakamı doğru olarak kabul ettiğinizde “1.5 milyon Ermeni öldürüldü” iddiasını ortaya atmak da kolaylaşıyor. Tehcir sonrasında 1 milyona yakın Ermeni'nin hayatta olduğu, Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Nitekim bu iddiayı savunan Ermeniler de, tehcir sonrasında hayatta kalan Ermenilerin sayısı üzerine verilen rakamlara itiraz etmemektedirler. Ayrıca özellikle Rusya'ya çok büyük sayılarda Ermeni göçü olduğunu kabul etmektedirler. Ancak, bu kişiler Patrikhane rakamlarına inandıkları için, “Zaten 2.600.000 Ermeni vardı, tehcirden sonra 1 milyon Ermeni hayatta olsa bile 1.500.000'nu yok olmuş demektir” şeklinde bir hesaplama yaparak bu rakamı ortaya atmaktadırlar.²³

İkinci hesaplama şekli de birincidekinden çok farklı değildir. Bu defa 1882 yılındaki değil de, 1912 ve 1913 yıllarındaki Patrikhane rakamları esas alınmakta ve (Patrikhane'nin 1912 rakamlarına göre Osmanlı'da 2.100.000, 1913 rakamlarına göre ise 1.915.651 Ermeni mevcuttur) tehcir sonrası hayatta kalan Ermenilerin sayısı 500.000 civarında kabul edilmekte ve böylece iki rakam arasında çıkarma işlemi yapılarak yaklaşık 1.5 milyon rakamına ulaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi, Ermenilerin temel dayanak noktaları Patrikhane rakamlarıdır. Yazının ilerleyen bölümlerinde söz konusu Patrikhane rakamlarının elde edilme şekli ve doğruluk oranına ayrıntılarıyla değinilecektir.

Bu ayrıntıyı belirttikten sonra Patrik Nerses'in, Osmanlı'da Ermeni nüfusunun hesaplanmasına yönelik, 24 Haziran 1880 tarihinde İngiliz sefiri ile olan yazışması dikkat çekici ve aydınlatıcı niteliktedir:

“Babiali'ye tevdi olunan müşterek notanın 3. Noktasına konu teşkil eden Ermenistan'daki ıslahatın müzakere edildiği şu sırada Ekselanslarının ciddi istatistiklere malik olmaktan memnun kalacağını düşündüm. Halkın sayımı bugüne kadar, hane adedine göre yapılmıştır. Bu usül tamamen hatalıdır. Zira Hristiyanlar ve Müslümanlar tarafından işgal edildiklerine göre, evlerde oturanların adedi hiçbir şekilde aynı değildir. Müslüman örf ve adetlerine göre değişik aileler aynı çatı altında oturamaz. Ermeni örf ve adetlerine göreyse aksine çocuklar ve kardeşler, evlenmeden sonrada da birlikte yaşamaya devam ederler. Bunun neticesi olarak Müslüman evler için en çok 3-8 kişi hesaplamak gerekirken, Ermeni evleri için 12-60 kişi hesaplamak gerekir.

Sıhhatli bir neticeyi ancak şahıs üzerine yapılan sayım verebilir. Sadece, hakiki manasıyla Ermenistan denilen 6 vilayeti kapsayan ilişikteki cetvel (Türkiye'nin diğer kısımlarında bir milyon daha Ermeni vardır) Hristiyan

23 Kemal Karpat'la Ermeni Konusu Üzerine Söyleşi, Milliyet Gazetesi, 1 Haziran 2009.

nüfus bakımından hakikatin üstünde değil, altında kalacak şekilde hazırlanmıştır. Bu korunulması gereken unsurların nispeti hakkında Ekselanslarının durumu daha iyi görmesine imkân sağlayacaktır.

Doğru olmamakla beraber, bütün göçebelere Müslüman saysak bile, Hıristiyan nüfus gene fazladır, hakiki manasıyla Müslüman nüfus ise toplamın üçte biri bile değildir.”²⁴

Patriğin yukarıda bahsettiği, sayımların hane sayısı dikkate alınarak yapıldığı ve bu nedenle de her evde oturan kişi sayısının aynı olamayacağı düşüncesi doğrudur. Ancak Patrik'in, bir taraftan evlerde bulunan kişi sayısının aynı olamayacağını söylerken, diğer taraftan Ermeni hanelerindeki kişi sayısını 12-60 arasında tespit edebilme içgüdüsüne sahip olması, takdir edilmesi gereken bir özellik olsa gerekir.

Nitekim İngiliz büyükelçi de Patrik'in bu özelliğini fark etmiş olacak ki, verilen bilgilerdeki tutarsızlıklara değinmiştir. Aldığı cevaptan tatmin olmayan büyükelçi, tetkik ettirme gereği duymuş ve Yarbay C.W Wilson tarafından kendisine bir memorandum hazırlanmıştır. Yarbay bu memorandumda şu noktalara temas etmiştir:

Ancak Patrik'in, bir taraftan evlerde bulunan kişi sayısının aynı olamayacağını söylerken, diğer taraftan Ermeni hanelerindeki kişi sayısını 12-60 arasında tespit edebilme içgüdüsüne sahip olması, takdir edilmesi gereken bir özellik olsa gerekir.

“Ermeni Patriği'nin mektubu Sivas vilayeti ve Hıristiyan nüfusu hakkında, mahalli realiteler konusunda büyük bilgi noksanı ortaya koymaktadır. Mesela, Darende, Gürün, Tonus ve Aziziye'yi sancak olarak zikretmektedir. Hâlbuki bunlardan biri sadece nahiye, diğer üçü ise kazadır. Ayrıca Aziziye'nin Sivas'a yeni katıldığını söylemektedir ki, b u doğru olmaktan çok uzaktır.”

Yukarıda vermeye çalıştığımız ifadeler, dönemin İngiliz yetkilileri tarafından kaleme alınmıştır. Yani, söz konusu yıllarda İngilizlerin Osmanlı'yla ilişkileri ve İmparatorluk üzerindeki emelleri göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı lehinde bir çalışma yapmaları söz konusu olamaz. Böyle bir durumda, Patrik'in Ermeni nüfusuna dair iddialarında İngiliz yetkililer bile ciddi yanlışlar olduğunu belirtiyorsa, söz konusu rakamların doğru olma ihtimali yoktur.

Ayrıca verilen istatistiklerde dikkat çeken noktalardan birisi de, rakamların

24 FO.424/106, No 273'den aktaran; Kamuran GÜRÜN, a.g.e.,s.140.

hepsinin küsuratsız olmasıdır. Tüm bölgelerin rakamları, bulunan tahmini rakamın sonu sıfırlanarak belirlenmiş ve böylece düz bir hesabın ortaya çıkması amaçlanmıştır.

Tüm bunların yanında, belki de en önemli olan Patrikhane rakamlarının elde edilme yöntemi ve güvenilirliğidir. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma gerçekleştiren Justin McCarty, söz konusu olan rakamlarla ilgili beş temel noktaya dikkat çekerek patrikhane rakamlarının geçerli ve doğru olamayacağını ortaya koymaktadır. McCarty'ye göre:²⁵

- *Gerçekten yapılmış bir nüfus sayımının sonucunu gösteren istatistikler en yakın 100,000'e yuvarlanmaksızın tam sayıyı verir. Patrikhane istatistikleri ise (sayıları yuvarlak biçimde verdiği için) kaç vaftiz yapıldığını vaftiz kayıtlarına bakarak çıkarmış istatistikler biçiminde değil de, sanki "Doğu illerinde acaba yaklaşık olarak kaç Ermeni var dersiniz?" verilen bir yanıt biçimindedir.*
- *Ermenilerin köy papazı yetki bölgesi kapsamında tutulmuş herhangi bir ayrıntılı "yerel kilise kayıtları defteri"nin tek bir örneği bile ortaya çıkmış değildir. Ayrıca patrikhanenin İstanbul'da vaftiz, evlenme ve ölüm kayıtları derlemesi yapılmasına ilişkin özel bir düzenlemede bulunduğu keşfedilmemiştir. Yerel kiliselerin hepsinde doğum, olum olaylarının eksiksiz tutulmuş olsaydı bile, bunların İstanbul'da patrikhanede suretlerinin biriktirildiği ve iller genelindeki sayıları bulma çalışması yapıldığı hakkında hiçbir bilgi yoktur.*
- *Patrikhane, Ermeni nüfusun kendi içinde bölünüşüne ilişkin hiçbir ayrıntılı bilgiyi ortaya koymamıştır. Açıklanan toplam sayının doğruluğunu irdelemek için sancaklara, kazalara, köylere ilişkin sayılar ayrı ayrı gösterilebilirdi ve veriler başka yollardan da alt bölümlemelere tabi tutulabilirdi. Örneğin hangi yıl kaç vaftiz yapılmış bulunduğu gösterilebilirdi.*
- *Patrikhane'nin verdiği sayılar bazı noktalarda büyük yanlışlıklar göstermektedir. Bazı illerin Müslüman nüfusları gerçekte ulaştıkları sayının ancak %25 kadar verilmektedir.*
- *Ermeni Patrikhanesi'nin hiçbir üst düzey yetkilisi, yayınlanan istatistiklerin nasıl derlendiği, nasıl biriktirildiği konusunda hiçbir zaman hiçbir açıklama metni yazmamıştır. Sadece Patrikhane dışı birtakım kaynaklardan Patrik'in bilgisinin eksiksiz olduğu hükmü çıkarılmaktadır.*

25 Justin McCarty, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, s.56.

Aynı dönemde Osmanlı’da yapılan genel nüfus sayımı sonrasında ulaşılan Ermeni nüfusuna yönelik istatistiklerse, imparatorlukta 1.042.374 Ermeni’nin olduğunu göstermektedir. (bkz. TABLO IV) Elbette bu rakamların da sıfır hatalı olduğunu söyleyemeyiz. Ancak ilk bölümde bahsettiğimiz üzere, Osmanlı nüfus çalışmaları ciddiyet bakımından Patrikhane rakamlarıyla karşılaştırılmaz niteliktedir. Ayrıca belirtilmesi gereken en önemli nokta, şu ana kadar Patrikhane rakamları ile ilgili hiçbir belgenin ortaya konulamamış olmasıdır. Osmanlı belgeleri ise hala arşivlerde mevcuttur ve dönemin çok sayıda yabancı uzmanı da Osmanlı’nın verdiği bu rakamları doğruya en yakın rakamlar olarak kabul etmiş ve kendi eserlerinde Osmanlı istatistiklerinden faydalanmışlardır.

TABLO IV²⁶: Osmanlı Devletinde Nüfusun Dinlere Göre Dağılışı-1897

Cemaatler (Milletler)	Erkek	Kadın	Toplam	%
İslâm	8.499.798	6.612.147	14.111.945	74.07
Rum	1.341.049	1.228.863	2.569.912	13.49
Ermeni	546.030	496.344	1.042.374	5.47
Bulgar	449.286	380.903	830.189	4.36
Katolik	65.912	54.567	120.479	0.64
Yahudi	117.767	97.658	215.425	1.13
Protestan	22.963	21.397	44.360	0.24
Latin	12.280	10.055	22.335	0.12
Manini	15.262	17.154	32.416	0.17
Keldani	3.866	1.902	5.768	0.03
Süryani	19.500	16.054	35.554	0.18
Kıpti gayrimüslim	10.309	9.241	19.550	0.10
TOPLAM	10.104.022	8.946.285	19.050.307	100.00

Aynı tarihlerde, Cuinet'nin verdiği rakamlarda 12.130.257 Müslüman’a karşılık 1.152.367 Ermeni’nin olduğunu belirtmektedir. Stanford J. Shaw ise 1890 yılında Osmanlı Devleti’nde 12.585.950 Müslümana karşılık 1.139.053 Ermeni; 1897’de 14.111.945 Müslüman’a karşılık 1.162.853 Ermeni’nin olduğunu savunmaktadır.²⁷ Görüldüğü gibi bu rakamlar da Osmanlı istatistiklerine bir hayli yakındır.

Tehcir Öncesinde Osmanlı’da Ermeni Varlığı

Yazımızın giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni nüfusun ne olduğu konusundaki tartışmalar, I. Dünya Savaşı yıllarında

26 Süleyman BEYOĞLU, a.g.e.

27 Stanford J. Shaw, “The Ottoman Census System and Population, 1831-1914”, International Journal of Middle East Studies, Cambridge University Press, 2009, s. 13.

yaşanan tehcirin öncesi ve sonrasındaki Ermeni nüfusu konusunda yoğunlaşmaktadır. Geçmiş yüzyıllardaki Osmanlı nüfus araştırmalarıyla kıyasladığımızda, bu döneme ait daha sağlıklı istatistikî bilgiler mevcuttur. Ancak bu istatistikler, konuya tarafsız yaklaşabilen uzmanlar tarafından kabul görürken, Ermeni cephesi tarafından kabul görmemektedir. Her ne kadar, daha önceki döneme ait Ermeni Patrikhane rakamlarının gerçek dışılığı yukarıda anlattığımız bölümlerde yerli ve yabancı uzmanlar tarafından ispatlanmışsa da, Ermeniler, aynı konu üzerinde, rakamlarda biraz daha azaltmaya giderek ısrar etmektedirler. 1912 ve 1913 yıllarına ait Patrikhane rakamları 1882 yılındaki rakamlara oranla azalmış, ancak bu azalmaya rağmen abartıdan arınamamıştır. Aşağıdaki tabloda bu üç zaman dilimine ait Patrikhane rakamları karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla birlikte verilmiştir.

TABLO V²⁸: Patrikhane Kaynaklarına Göre 1882-1912-1913 Yıllarındaki Osmanlı Ermeni Nüfusu

Vilayet Adı	1882	1912 ²⁹	1913 ³⁰
Adana(Kilikya)	280,000	407,000	119,414
Ankara,Konya,Kastamonu	120,000	-----	170,000
Aydın(İzmir)	50,000	-----	21,145
Bitlis	250,000	180,000	218,404
Bursa	60,000	-----	118,992
Diyarbakır	150,000	105,000	106,867
Edirne	50,000	-----	30,316
Erzurum	280,000	215,000	202,391
Halep	100,000	-----	189,565
İstanbul ve Çevresi	135,000	-----	163,670
İzmit(Sancak)	65,000	-----	61,675
Ma'muretül-aziz	270,000	168,000	124,289
Sivas	280,000	165,000	204,472
Suriye, Musul, Bağdat, Beyrut, Basra	40,000	-----	-----
Trabzon	120,000	-----	73,395
Van	400,000	185,000	110,897
Diğer	10,000	675,000	----
TOPLAM	2,660,000	2,100,000	1,915,651

28 Hikmet ÖZDEMİR, Kemal ÇIÇEK, Ömer TURAN, Ramazan ÇALIK, Yusuf HALAÇOĞLU, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, TTK Yayınları, Ankara, 2005, s. 22.

29 Lear, *La Question Armenienne*; Bryce, *The Treatment of Armenians; Population Armenienne de la Turquie Avant la Guerre, Statistiques établis par le Patriarcat Armenien de Constantinople*, Paris, 1920'den aktaran; Hikmet ÖZDEMİR, Kemal ÇIÇEK, Ömer TURAN, Ramazan ÇALIK, Yusuf HALAÇOĞLU, a.g.e., s. 22.

30 Justin McCarty, *Population History of the Middle East and Balkans*, İstanbul, ISIS Press, 2002, s. 293; Hikmet ÖZDEMİR, Kemal ÇIÇEK, Ömer TURAN, Ramazan ÇALIK, Yusuf HALAÇOĞLU, a.g.e., s. 22.

Bir önceki bölümde Patrikhane rakamlarının güvenilirliği ve elde edilme şekli konusunda yeterli bilgiyi verdiğimiz için, burada tekrar aynı noktalar değinmeyeceğiz. Tablo V'e ilk baktığımızda, 1912 ve 1913 yılları Adana vilayetine ait verilen rakamlar dikkat çekmektedir. Patrikhane rakamlarına göre, 1912 yılında Adana vilayetinde 407.000 Ermeni bulunurken, bir yıl sonra bu rakamın 119.414'e indirildiği görülmektedir. Neredeyse nüfusta 4/3 oranında bir azalma söz konusudur. Aradaki bu büyük farkın neden kaynaklandığına dair ise Patrikhane verilerinde hiçbir kayıt ya da açıklama bulamamaktadır. Hâlbuki Osmanlı istatistiklerine göre 1910/11 yılında Adana'da 47.047, 1914 istatistiklerine göre ise 50.139 Ermeni bulunmaktadır.

Patrikhane rakamlarındaki çelişki Adana iliyle de sınırlı değildir. 1912 yılında patrikhanenin elinde Ankara, Konya, Kastamonu, Aydın, Bursa, Edirne, Halep, İstanbul ve çevresi, İzmit ve Trabzon illerinde bulunan Ermeni nüfusuna ilişkin bir veri bulunmazsan, aradan geçen bir yıl gibi kısa bir zaman dilimi içinde bu illerde 189.565 ile 21.145 arasında değişen rakamlar ortaya çıkmaktadır. Eğer patrikhane sayımları, iddia edildiği gibi kilise görevlilerinin tuttuğu vaftiz ve ölüm kayıtları türünde verilere dayanıyor olsaydı, bu derecede bir farklılığın olmaması gerekirdi. Bu durum patrikhane sayımların doğruluğu bir kenara, yapılıp yapılmadıkları konusunda bile şüphe uyandırmaktadır.

Söz konusu Patrikhane rakamlarıyla bir karşılaştırma yapabilmek açısından, aynı dönemlere ait Osmanlı istatistiklerini vererek bir değerlendirme yapmak doğru olacaktır.

TABLO VI³¹: Osmanlı İstatistiklerine Göre 1893-1910/11-1914 Yıllarında Osmanlı'daki Ermeni Nüfusu

İller	1893	1910/11	1914
Adana-Mersin	44.799	47.047	50.139
İçel	-----	-----	341
Aydın	14.140	18.287	19.395
Menteşe	-----	-----	12
Ankara	67.490	89.780	44.507
Kayseri	----	----	48.659
Biga	1.741	2.336	----
Bursa	57.918	77.865	58.921
Afyon Karahisar	-----	-----	7.437
İzmit	37.220	51.265	55.403

31 Hikmet ÖZDEMİR, Kemal ÇİÇEK, Ömer TURAN, Ramazan ÇALIK, Yusuf HALAÇOĞLU, a.g.e., s.15-16.

İller	1893	1910/11	1914
Kastamonu	2.777	9.809	8.959
Bolu	-----	-----	2.961
Konya	9.813	15.537	12.971
Niğde	----	----	4.890
Antalya	-----	-----	630
Sivas	116.545	114.056	143.406
Erzurum	101.138	109.310	125.657
Van	60.448	59.382	67.792
Bitlis	101.358	90.219	114.704
Harput	73.178	67.512	76.070
Diyarbakir	46.823	43.610	55.890
Halep	52.407	64.358	35.104
Maraş	----	----	27.842
Urfa	----	----	15.161
Trabzon	41.780	50.055	37.549
Canik	-----	-----	27.058
Eskişehir	-----	-----	8.276
Karasi	-----	-----	8.544
Edirne	16.642	26.144	19.725
Bağdat	349	373	----
Basra	35	36	----
Beyrut	86	18	1.188
Çatalca	899	996	842
Deyrizor	83	60	67
Suriye	199	360	413
Selanik	201	637	-----
İstanbul şehri ve metropol alanlar	150.529	59.963	72.962
Kudüs	939	706	1.310
Manastır	29	8	-----
Musul	45	45	-----
Cezayir-i Bahr-ı Sedif	-----	131	----
İşkodra	-----	6	-----
Trablusgarb	-----	60	----
Kale-i Sultaniye	-----	-----	2.474
İstanbul kazaları	148.590	1736	-----
Katolik Ermeniler	-----	89.040	67.838
TOPLAM	1.001.465	1.120.748	1.229.007

Patrikhane'nin istatistik tablosuyla Osmanlı istatistik tablolarına karşılaştırdığımızda bazı noktalar dikkat çekmektedir:

- *Patrikhane istatistikleri tablosunda 20 il'e ait Ermeni nüfus rakamları yer alırken, Osmanlı istatistik tablosunda 45 il'e ait nüfus kayıtları mevcuttur. Bu durum Osmanlı istatistiklerinin Patrikhane istatistiklerine göre çok daha ayrıntılı ve dikkatli olduğunu gösterir.*
- *Patrikhane verilerinde olduğu gibi, Osmanlı verilerinde de bazı yıllara ait farklı illerdeki Ermeni nüfusu mevcut değildir. Ancak arada önemli bir fark bulunmaktadır. Patrikhane verilerinde 1912 yılına ait Ankara, Konya, Kastamonu, Aydın, Bursa, Edirne, Halep, İstanbul ve çevresi, İzmit ve Trabzon illerindeki Ermeni nüfusu mevcut olmamakla birlikte, aynı illerin hem 1882 hem de 1913 yıllarındaki verileri mevcuttur. Bu durumda; 1882 senesinde bu illerde var olan Ermeniler, (ki rakamları 120.000 ile 189.000 arasında değişmektedir) 1912 yılında yok olmuşlar, ancak 1913 yılında tekrar geri gelmişler gibi garip bir durum ortaya çıkmaktadır.*
- *Osmanlı verilerinde ise böyle bir durum söz konusu değildir. İçel, Menteşe, Kayseri, Afyon Karahisar, Bolu, Niğde, Antalya, Urfa, Maraş, Canik, Eskişehir, Karasi ve Kale-i Sultaniye'de hem 1893 hem de 1910/11 sayımlarına ait bir Ermeni rakamı mevcut değildir. Ancak 1914 verilerinde söz konusu illerdeki Ermeni nüfusuna ilişkin rakamlar mevcuttur. Buradan, şöyle bir sonuç çıkmaktadır: 1893 ve 1910 sayımlarında bu illerde ya Ermeni nüfus yoktu ya da bu illerin sayımlarında doğru bir sonuca ulaşamadı. Ancak 1914 sayımında bu illere ait Ermeni nüfus rakamları verilmesi, örneğin Canik ve Maraş'da 27.000, Kayseri'de 48.000 Ermeni'nin var olduğunun belirtilmesi, istatistiklerde kasten yapılan bir hatanın olmadığını ortaya koymaktadır. Çünkü 1914 senesinde söz konusu illerde daha önce olmayan ya da bulunamayan Ermeni nüfusunun belirtilmiş olması, o dönemdeki Osmanlı topraklarında var olan Ermeni nüfusu artıracığından, Ermeni tezlerinin lehine olan bir durumdur. Eğer Osmanlı, bu illerde daha önce yapılan sayımlarda kasten Ermeni nüfusunu göstermemiş olsaydı, bu politikasına 1914 verilerinde de devam etmesi gerekirdi. Ayrıca daha önce belirttiğimiz gibi, Osmanlı'nın Hıristiyan nüfusu az göstermeye çalışması, hem maddi gelirlerini düşüreceği hem de dönemin siyasi şartları altında etnik grupların sayısının bilinmesinin ne kadar önemli olduğu düşünüldüğünde, kendi çıkarlarına ters düşmektedir.*
- *İki istatistik tablosu arasında dikkat çeken bir diğer nokta da şudur: Osmanlı 1893 ve 1910/11 istatistiklerinde Ermeni nüfusu mevcut olmayan illerin, (İçel, Menteşe, Kayseri, Afyon Karahisar, Bolu, Niğde, Antalya,*

Urfa, Maraş, Canik, Eskişehir, Karasi ve Kale-i Sultaniye) 1914 yılındaki istatistiklerde yer alan rakamlarına bakıldığında, en fazla Ermeni nüfusu 48.000 ile Kayseri’de gösterilmektedir. Canik ve Maraş’da 27.000 Ermeni tespit edilirken, diğer illerdeki rakamlar 341,12,4743,8.000 gibi düşük rakamlardır. Bu mevcudiyetteki rakamların 190/11 sayımında eksik sayılma, gözden kaçırılmış olma ihtimali elbette vardır. Bunlar çok büyük, uç denebilecek büyüklükte rakamlar değildir. Ancak aynı şeyi Patrikhane rakamları için söylemek güçtür. Çünkü bir yıl arayla verilen iki rakamsal istatistik arasındaki en düşük fark 120,000’dir.

Yapmaya çalıştığımız bu karşılaştırmanın ardından, Osmanlı istatistik verileriyle ilgili, ayrıntı gibi görünen ama büyük önem taşıyan bir bilgiyi daha vermekte yarar vardır. Osmanlı Devleti’nde 1892 yılında kurulmuş olan İstatistik Genel Müdürlüğü’nde genel müdürlük görevini 1892 yılında Nuri Bey, 1892-1897 yılları arasında Fethi FRANCO adlı bir Musevi, 1897-1903 yılları arasında Mıgırdıç ŞINABYAN isimli bir Ermeni, 1903-1908 yılları arasında Robert isimli bir Amerikalı, 1908-1914 yılları arasında Mehmet BEHİÇ Bey yapmıştır.³²

Görüldüğü gibi Ermeni meselesini siyasi alana taşıyan önemli olayların cereyan ettiği dönemde, Osmanlı nüfus bilgileri genellikle yabancıların kontrolü altındadır. Buradan hareketle, bugüne kadar aksi bir belge ve kanaat olmadığına göre Osmanlı nüfus bilgilerine itibar edilmesi gerekmektedir.³³

Osmanlı’da Ermeni nüfusuna yönelik Patrikhane ve Osmanlı istatistiklerine değindikten sonra, konuyla ilgilenen bir dizi yabancı uzmanın I. Dünya Savaşı öncesindeki Ermeni nüfusuna yönelik tahminlerini aktarmak yararlı olacaktır.

32 Nurşen MAZICI, “Belgelerle Uluslar arası Rekabette Ermeni Sorunu”, İstanbul, 1987,s. 45.;Yusuf HALAÇOĞLU, Ermeni Tehcirine Dair Gerçekler (1915), TTK Yayınları, Ankara, 2001, s.65.

33 Yusuf HALAÇOĞLU, a.g.e., s. 66.

TABLO VII³⁴: Farklı Kaynaklara Göre I. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı'da Ermeni Nüfusu

İstatistik Yılı	Yazar	Osmanlı Ermenileri
1892	Vital Cuninet	1.475.011
1896	Felix Weber	1.000.000
1901	H.F.B. Lynch	1.325.246
1901	Ludovic de Constenson	1.383.779
1910	Encyclopedia Britannica	1.500.000
1913	Ermeni Patrikhanesi	1.915.651
1913	Ludovic de Constenson	1.400.000
1914	Daniel Panzac	1.5-1.600.000
1914	Justin McCarty	1.698.303
1914	Osmanlı Nüfus Sayımı	1.229.007
1914	Stanford J. Shaw	1.294.851
1914	David Magie	1.479.000

Farklı kaynaklardan oluşturulan Tablo VII'ye bakıldığında 1892-1914 yılları arasında Osmanlı'daki Ermeni nüfusunun 1.300.000 ile 1.700.000 arasında değişiklik gösterdiği görülmektedir. Birçok yabancı uzmanın ulaştığı rakamların Osmanlı istatistikleriyle yakınlık derecesi dikkat çekmektedir. Ancak önemli bir nokta, hiçbir yazara ait tahminin birbiriyle örtüşmüyor olmasıdır. Buradaki en önemli sorun ise, rakamların tespitinde istatistiksel çalışmaların eksik yapılmış olması ve asgari-azami bir rakam aralığı vermek yerine tek bir rakama ulaşılmaya çalışılması olmuştur. Bu yönde McCarty'nin daha önce gerçekleştirmiş olduğu çalışmayı MUTLU geliştirerek Osmanlı'daki Ermeni nüfusunun ne olduğu hususunda bir rakam aralığı tespit etmeye çalışmıştır.

Çalışmasında McCarty'nin yönteminden hareket eden MUTLU, yalnızca Anadolu vilayetlerini değil İstanbul ve Trakya'yı da çalışma alanı içine almıştır. Uyguladığı istatistiksel yöntem sonucunda MUTLU'nun ulaştığı Osmanlı'daki asgari-azami Ermeni nüfus aralığı aşağıdaki tabloda verilmektedir:³⁵

Nüfus	Müslümanlar	Rumlar	Ermeniler	Diğerleri	Toplam
Asgari	15.174.224	1.749.793	1.596.417	285.711	18.806.145
%	80.69	9.3	8.49	1.52	100.00
Azami	15.817.786	1.811.816	1.667.228	298.965	19.595.795
%	80.72	9.25	8.51	1.53	100.00

34 Hikmet ÖZDEMİR, Kemal ÇIÇEK, Ömer TURAN, Ramazan ÇALIK, Yusuf HALAÇOĞLU, a.g.e., s.49-50.

35 Servet MUTLU, "Osmanlı Nüfusu", *Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler*, (ed. Hikmet ÖZDEMİR), TBMM Yayınları, Ankara, 2007, s. 351-399.

Sonuç:

Şu ana kadar, gerek Patrikhane gerek Osmanlı gerekse tarafsız kabul edebileceğimiz üçüncü şahısların verilerine dayanarak tehcir öncesindeki Osmanlı Ermeni nüfusunu aktarmaya çalıştık. Bu bilgiler ışığında vardığımız sonuç şudur: I. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan Ermeni tehciri öncesinde Osmanlı'da en az 1.229.007 en çok 1.667.228 Ermeni nüfusu bulunmaktadır. Bu rakamlar Ermeni propagandasının ne derecede abartılarak yapıldığını açıkça göstermektedir. Hatasız olmasa bile gerçeğe en yakın istatistiksel sonuçlara yaklaşık olarak 1.000.000-1.500.000 arasında bir ekleme yapıldığı görülmektedir. Son derece önemli olan bir konuda, tarihi gerçeklere yönelik böylesine bir yanıltma ve tahrifatın yapılmış olması üzücü ve kabul edilemez bir durumdur.